

„EZZEL AZ INTÉZETTEL... EGY MINDEN VIHARRAL
BÁTRAN SZEMBENÉZŐ, ERŐS FELLEGVÁRAT KÍVÁNTAM
ALKOTNI...” A PIUS GIMNÁZIUM TÖRTÉNETE 1912–1948

Somodi Imre: A pécsi jezsuita Pius Gimnázium története (1912–1948). Budapest, Jezsuita Kiadó, 2024. (Terjedelem: 368 oldal)

"WITH THIS INSTITUTE... I WANTED TO CREATE A STRONG
CITADEL THAT WOULD BRAVE ALL STORMS..." HISTORY OF PIUS
HIGH SCHOOL 1912-1948

Imre Somodi: The History of the Pius Jesuit Secondary Grammar School of
Pécs (1912–1948). Budapest, Jezsuita Kiadó, 2024. (368 p.)

Kárbin Ákos

Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár

Az olvasó egy igazán figyelemre méltó könyvet tart a kezében, hiszen az egykor Pécsen működő, a maga korában az ország egyik legszínvonalasabb középiskolájának számító jezsuita Pius Gimnázium történetét feldolgozó és bemutató hiánypótló kötet látott napvilágot Somodi Imre tollából.

A szerző egyetemi tanulmányai alatt kezdte meg a Pius Gimnáziummal kapcsolatos kutatásait, amely történelem szakos szakdolgozatának témáját képezte. A téma jelentősége és aktualitása s nem utolsósorban írásának kiemelkedő színvonala és minősége figyelmet váltott ki a neveléstörténészek körében. Így felvételt nyert a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Doktori Iskolájának Oktatástörténet Programjára, ahol 2022-ben summa cum laude minősítéssel védte meg disszertációját. Jelen kötet ennek átdolgozott és bővített változata, amely a Jezsuita Kiadó gondozásában, a kiadó *Rendtörténet* sorozatában jelent meg 2024-ben. Somodi kutatásainak megkezdésétől, a kötet megjelenéséig hosszú és eredményes utat járt be: számos publikációt jelentetett meg nem csupán a Pius Gimnáziumról, hanem egyéb művelődéstörténeti témákról is. Megítélésem szerint érdemes volt erre az útra térnie, amit ezzel a kötetével megnyugtató módon bizonyított is. Somodi Imre jelenleg a Pécsi Püski Hittudományi Főiskola adjunktusa.

A könyv a történettudomány több részterületét is érinti: nevelés- és oktatástörténet, egyháztörténet, helytörténet, intézménytörténet és jezsuita rendtörténet. A szerző választott témáját gondosan mutatja be, s végig vezeti az olvasót a Pius Gimnázium harminchat éves fennállásának és működésének történetén keresztül.

A monográfia primer forrásairól elmondható, hogy a szerző szerteágazó levéltári alapkutatásokat végzett a témában. Pécsen két levéltár is működik, melyek vonatkozó iratanyagának feldolgozása nélkülözhetetlen volt a jelen kötet megírásához. A gimnázium kapcsán az első és legfontosabb forrásbázist a Pécsi Egyházmegyei Levéltár iratanyaga képezte, amely alapot jelentett a téma feldolgozásához. A levéltári források másik alapját pedig a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára VIII. és XII. fondőcsoportjai biztosították a szerző számára. Unikális és a téma szempontjából jelentős irategyüttest őriznek továbbá a Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltárában. A gimnáziummal és a rendházzal kapcsolatos kutatásait a szerző az ott őrzött kurrens dokumentumokkal színesítette, árnyalta. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy Somodi nem használta a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Polgári kori anyagának a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 20. századra eső első felének anyagát, amely az 1883. évi XXX. törvény szerint az állami felügyeletet gyakorolta az intézmény fölött.

A szerző művét összesen tizenöt fejezetre osztotta fel. A bevezetésben alaposan körülhatárolta vizsgálódásának kereteit, valamint összesen 15 kutatói kérdést fogalmazott meg a bemutatni kívánt téma kapcsán, amelyeket a kifejtés során a szerző következetesen meg is válaszolt. A bevezetőben kapott helyet az intézmény időben változó elnevezésének bemutatása és meghatározása, hiszen a 36 esztendő alatt, amíg a gimnázium fennállt, számos változás következett be annak szervezetében és működésében.

A második fejezet egy historiográfiai áttekintés, amelyből megtudhatjuk, hogy a téma már több szerzőt is megihletett, akiknek munkáit Somodi kronologikus sorrendben bemutatja, sőt, a fejezet végén három kategóriába sorolja a témában korábban született írásokat. Ebből a fejezetből kiviláglik, hogy bár számosan foglalkoztak már a témával, valamint az iskola fennállásának históriájából egy-egy időszakot kiemelve alaposabban feldolgoztak – lásd például Bánkuti Gábor –, azonban e kötet megjelenéséig a Pius Gimnázium teljes történetéről nem született koherens és egyúttal tudományos igényű monografikus feldolgozás.

A harmadik részben az értekezés forrásait és módszereit ismertette a szerző, illetve szólt a vállalásairól, valamint a kutatás korlátairól és határairol, továbbá meghatározta a témából fakadó új kutatási lehetőségeket és irányokat.

A szerző a negyedik fejezettel kezdődően egy nagy, széles perspektívából kiindulva szűkíti a teret a mikrotörténet irányába. A negyedik fejezet *A Jézus Társasága és a jezsuita nevelés* címet kapta, s ebben Somodi röviden felvázolja a jezsuita rend megalakulását, céljait és az oktatásban betöltött szerepét. Az ötödik fejezetben a szerző az egyetemes történet kereteiből kilépve, a perspektívaváltást, pontosabban -szűkítést követve a magyar viszonylatokat vizsgálja, s behatóan elemzi és leírja a magyar oktatási rendszer középiskolákra vonatkozó törvényi kereteit a dualizmus és a két

világháború közötti időszakban. A latin- és a reálgimnázium típusokon át az egyházi fenntartású középiskolákat bemutatva érkezik meg az olvasó a téma kifejtése szempontjából releváns helyszínre: Pécs városába; s a fejezet második felében e város iskolahálózatát ismerheti meg az 1867–1948 közötti időszakra vonatkozóan.

A gimnázium szempontjából meghatározó jelentőséggel bírt gróf Zichy Gyula pécsi püspök személye, mivel az iskola alapításának ötlete tőle származott. A püspök nevelési nézeteit a hatodik fejezet mutatja be, s ebből ismerhetjük meg személyes indíttatásait is. Egyrészt Zichy maga is a jezsuitákhoz járt középiskolába Kalksburgban. Másrészt utal a szerző az iskolaalapító püspök X. Pius pápával való személyes kapcsolatára, akinek tiszteletére adta az intézménynek a *Pius* nevet.

A téma érdemi kifejtése a hetedik fejezettel kezdődik el az 59. oldalon. Somodi alaposan bemutatja Zichy püspöknek, mint a gimnázium alapítójának és fenntartójának célkitűzéseit, s egyúttal nehézségeit, kihívásait, s azt a „konkurenciaharcot”, amelyet az intézménynek meg kellett vívnia országos, és – nem kisebb jelentőséggel – helyi szinten is. Itt a szerző a forrásokat virtuóz módon kezeli. Nagy adatgazdagsággal és részletességgel mutatja be például azt az anyagi ráfordítást, amely egy ilyen monumentális vállalkozás finanszírozásához szükséges volt. A szerző nem vádolható részrehajlással, mivel szólt arról a döntő fontosságú tényről is, hogy az alapításakor a püspök bátyja, gróf Zichy János látta el a kultuszárca vezetését.

A világ- és országos politikai események (világháborúk, katonai mozgások, politikai rendszerváltások) lecsapódtak az iskola mindennapjaiban. Különösen nehéz helyzetet teremtett a gimnázium életében Pécs szerb megszállásának időszaka (1918–1921). A szerző ezen eseményekről és folyamatokról rendre beszámolt, és művében részletesen kitér annak bemutatására, hogy a világ- és magyar történelem eseményei miként éreztették hatásukat a Pius Gimnázium belső világában. Az épület például nem mindig töltötte be az alapító által megálmodott funkciókat, mert azokat számos esetben felülírta a katonai vagy a közigazgatásból származó szükséghelyzet. Bizonyos helyzetek kivédésére és elhárítására Zichy püspöknek személyes kapcsolatait kellett bevetnie – fogalmazta meg több helyen is a szerző.

A nyolcadik fejezet az első érettségi vizsgát (1920) követően már kiteljesedett, nyolc évfolyamossá vált gimnázium bemutatására vállalkozott. Ez az időszak az oktató- és nevelőmunka fellendüléséről volt nevezetes. A szerző szólt arról is, hogy a döntően Baranya és Tolna megyéből származó diákságon túl más vármegyékből is érkeztek tanulók, sőt még Budapestről is.

Ebben az időszakban ugyanakkor komoly veszteség is érte a Pius: Zichy Gyula kalocsai érsekké történő kinevezése (1925) mélyen érintette a gimnáziumot, hiszen fenntartóját és egyben mecénás patrónusát veszítette el a fiatal intézmény. Ennek következtében 1926-tól a gimnázium fenntar-

tója a Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya lett. A fenntartóválással járó jogi vitákat a szerző részletesen bemutatja.

A kilencedik fejezetben P. Tüll Alajos SJ rektori időszakát (1933–1941) tárgyalja a szerző. Ez a korszak az iskolaépület időszerű felújításáról és egyúttal bővítéséről szólt, mivel az új rektor kezdeményezésére sportkomplexumot és botanikus kertet alakítottak ki a Pius Gimnázium területén. P. Tüll részben új irányt adott a gimnázium nevelési és oktatási tevékenységének, amennyiben kiemelt fontossággal kezelte a sportot és a testnevelést, illetve a cserkésztezet.

Az intézmény második világháború alatti történetét a szerző a tizedik fejezetben mutatja be. Ebből megtudhatjuk, hogy a Pius Gimnázium, annak tanári kara és diáksága milyen viszonytárságokon ment keresztül, s a háborús események és a rövidített tanévek mennyire megnehezítették a normális oktató-nevelő munkát.

A tizenegyedik fejezet különleges része a kötetnek, bizonyos értelemben a veleje, mivel ebben a szakaszban a szerző az intézményben folyó nevelő és oktató munkának az elveiről, illetve gyakorlatáról nyújt beható leírást és elemzést. A szerző érthető, logikus okfejtéssel vázolja fel az intézmény nevelő tevékenységének egyes aspektusait. Itt segítségére vannak a különböző kurrens levéltári forrásokon túl a visszaemlékezések, az iskolai értesítők, valamint a korabeli sajtó. A Pius Gimnázium nevelőtevékenységének sokszínűségét a tizenegyedik fejezetet alkotó alfejezetek címeinek pusztá felsorolása is kellőképpen érzékelteti: *A nevelés elvei és gyakorlata; Az internátus rendtartása; Az intézményi totalitás jelenléte az internátusban; Költségek. A tanulók segélyezése; Önképzőkörök; Mária Kongregáció; Diákegyesületek; Ének- és zenekar. Iskolai színjátszás; Könyvtárak, szertárak; Sport és egészségvédelem. A Pius Gimnázium tanulóinak egészségi állapota; Vakáció.*

A laikus olvasó számára meglepő az az alaposság, amellyel a jezsuiták szabályozták a tanulóifúság idejét. Jószerivel nincs egy percnyi idő sem, amely ne lenne alaposan beosztva, továbbá az internátusban nincs olyan helyzet, amikor a tanulók egyedül lennének, ne állnának felügyelet alatt. Ezeket a sajátos jelenségeket a szerző érdekfeszítő stílusban jeleníti meg. Egy olyan érdekességre is felhívja a figyelmet a fejezet, amely a mai viszonyok közepette már visszatetszést keltő eljárásmodot jelentene, nevezetesen, hogy a diákok olyan olvasmányokat, könyveket nem vihetek az intézménybe, amelyet annak vezetése nem hagyott jóvá. Amennyiben a diáknak mégis szerencséje lett volna, és a könyv bekerült az intézmény falai közé, úgy a tanórák alatt a prefektusok, segítők egyébként is megtalálták volna a bentlakó ifúság holmijainak átvizsgálása során.

A tizenkettedik fejezet a Pius Gimnázium és a pécsi jezsuiták végnapjaival foglalkozik. A kortársak számára a második világháborút követően egy új, demokratikus világ reményteljes eljövetele sejtett fel, amely egyes jezsuita tanárok között még szimpátiára is talált, azonban ez az idillikus

jövővárás a kommunista hatalomátvétellel hamarosan szertefoszlott. A szerző bemutatja a Pius Gimnázium történetének végjátékát, az intézmény *de facto* megszűnéséig, az iskola államosításáig vezető utat. A jezsuiták a rájuk jellemző leleményességgel és jámborsággal igyekeztek az 1945 utáni helyzethez adaptálódni, például a nyolcosztályos általános iskolai rendszer bevezetését is sikeresen végrehajtották. Az egyházi iskolák gondosan előkészített 1948. évi államosítását azonban nem tudták elkerülni. Az iskoláztatás területéről kiszorult jezsuiták a lelkipásztorkodás terén egy ideig még tevékenykedhettek – egyre fenyegetőbb körülmények között. A rendtagok internálása 1950-ben azonban véget vetett a jezsuiták pécsi jelenlétének. Somodi részletekbe menően bemutatja a rendház felszámolásához vezető eseményeket.

A tizenharmadik és tizennegyedik fejezetek kitekintések. Az előbbiben a szerző a Pius Gimnáziumot hasonlítja össze a 17–18. században Pécsen, illetve Fiumében működő jezsuita gimnáziummal. Somodi főbb megállapításai közé tartozik, hogy a kora újkori jezsuita pedagógia bizonyos módszereit, például a tanulók folyamatos versenyeztetését a latinóránkon, vagy az iskolai színjátszást, a 20. századi jezsuita nevelés is alkalmazta. Itt is megfigyelhető egy perspektívaváltás, a távolabbtól a közelebbi felé való mozgás, hiszen a következő fejezetben a Pius Gimnázium kortárs testvérintézményét, az 1860-ban induló kalocsai jezsuita gimnáziumot mutatja be a szerző külön hangsúlyt fektetve a két iskola közötti hasonlóságokra.

A tizenötödik fejezet a mű összegzése. Ezt követően egy közel száz oldalas függelék került elhelyezésre, amelyben egy összesítő táblázat található a gimnáziumban tanító valamennyi tanárról és az általuk oktatott tantárgyakról, valamint eddig publikálatlan források és képek kaptak helyet. A képek bepillantást engednek arra vonatkozóan, hogy hogyan is valósultak meg a gyakorlatban az iskolaalapító által elgondolt nevelési eszmények. A kötet legvégén pedig a bibliográfia található. Megítélésem szerint nagy segítséget jelentett volna a kötetben való tájékozódásban egy névmutató.

A szerző olvasmányos, remek stílusban ír, folyamatosan fenntartja az olvasó érdeklődését. Ugyanakkor a szövegben időnként visszaköszönnek ismétlések, olykor még adott oldalon belül is, akár a lábjegyzetek esetében is.

A Pius Gimnázium történetét bemutató monográfia egy figyelemre méltó teljesítménye Somodi Imrének, akit ez úton is biztatok arra, hogy folytassa értékes tudományos kutatói tevékenységét.